

УДК 811.112.2:81'373.7

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Ковбасюк Л.А., Ревенко Є.С.
Херсонський державний університет

Статтю присвячено вивченню лінгвістичної природи крилатих висловів. Дослідження проведено на матеріалі німецьких лексикографічних джерел, сучасних німецькомовних періодичних та Інтернет-видань. У статті розглянуто основні джерела походження крилатих висловів. Проаналізовано структурні та семантичні особливості крилатих одиниць. Визначено експресивні можливості модифікованих крилатих висловів.

Ключові слова: крилатий вислів, структура, семантика, модифікація, німецька мова.

Постановка проблеми. Крилаті вислови займають особливе місце у фразеології як один із найцікавіших засобів виразності будь-якої мови. Крилаті вислови є безпосередніми або непрямими свідками тієї чи іншої епохи, соціальних змін в житті суспільства. Вони відображають соціальну самосвідомість членів мовного колективу, особливості національного світовідчуття і самоідентифікації, а також наднаціональні погляди і уявлення носіїв мови. Усі мовні процеси, супутні кардинальним змінам у політичному, економічному та культурному житті країни, потребують лінгвістичного осмислення, аналізу і докладного опису. Вищезазначені аспекти обумовлюють активний інтерес мовознавців до цієї частини німецького лексикону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливу роль крилатих висловів підтверджують найрізноманітніші лексикографічні праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців, а також теоретичні публікації з досліджень крилатих висловів, визначення їх мовного статусу. Крилаті вислови в німецькій мові – об'єкт уваги таких видатних вчених, як Г. Бюхман, М. Вайзе, А.Д. Райхштейн та ін. [12; 14; 8]. Аналізом крилатих висловів у різних мовах займаються такі сучасні вчені-мовознавці, як О.І. Брацун, Л.П. Дядечко, С.М. Солдатова та ін. [3; 6; 9].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики, за словами Дубчук М.Я. [5, с. 110], можна виділити два лінгвістичних напрямки дослідження крилатих висловів: у першому увага зосереджена на семан-

тико-стилістичних параметрах крилатих одиниць, в іншому – на стилістично-жанровій характеристиці тексту (або групи текстів), сформованій за допомогою крилатих одиниць або на образі автора, який має величезну кількість експресивних засобів мови, але зупиняється на певних виразах літературного та історичного походження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній лінгвістиці, як зарубіжній, так і вітчизняній, досі немає єдиного тлумачення поняття «крилатий вислів». Своє значення цьому терміну дають такі мовознавці, як С.І. Ожегов, С.Г. Шулежкова, А.Д. Райхштейн та ін. Крім того, при дослідженні крилатих висловів мовознавці не дійшли єдиної думки стосовно співвідношення крилатих висловів і фразеологізмів. Питання щодо структури та семантики модифікованих крилатих одиниць є також недостатньо розкритими.

Мета статті. Головна мета нашої статті полягає у розкритті лінгвістичної природи крилатих висловів, виявленні структурних та семантичних особливостей крилатих висловів у німецькій мові, встановленні особливостей модифікації одиниць дослідження у пресі та публіцистиці ФРН.

Виклад основного матеріалу. Кожен дослідник, який займається вивченням природи крилатих висловів, ставить на перше місце ті чи інші риси, ознаки, які, на його думку, є основними, домінуючими, які характеризують і відділяють крилаті фрази від інших фразеологічних одиниць, дає своє розуміння та тлумачення терміну «крилатий вислів». У німецькому виданні словника Duden [13] крилаті одиниці розглядаються як особлива група цитат. Зазначається, що такі висловлювання «постійно використовуються різними людьми в певних ситуаціях і зазвичай зразу розпізнаються». Говориться також, що даний вид цитат має особливість: вони часто зазнають спеціальних змін складу, загалом для натяку чи ствердження якоїсь думки, ідей, ситуації.

У нашому дослідженні ми дотримаємося точки зору С.Г. Шулежкової щодо визначення поняття «крилатий вислів»: «Крилаті вислови – це незвичайні мовні одиниці, які мають диференційні ознаки, властиві будь-якій стійкій нарізноформованій мовній одиниці, відрізняються від безіменних мовних одиниць своєрідним семантичним додатком (їх значення обтяжені генетичною пам'яттю про автора, що їх створив, творах, з яких вони вичленувалися, або історичних подій, які стали підґрунтям для їх виникнення)» [10, с. 31].

Основними джерелами походження крилатих висловів у німецькій мові є [12]: антична міфологія (напр., *Achillesferse* – «ахіллесова п'ята»; *Damoklesschwert* – «дамоклів меч», *Zankapfel* або *Apfel der Zweitracht* – «яблуко розбрату» та ін.), фольклор (напр., *Bruder Lustig* – «веселун»; *auf der Bärenhaut liegen* – «байдикувати»; *Nibelungentreue* – «вірність нібелунгів»), Біблія (напр., *im siebenten Himmel sein* – «бути на сьомому небі»; *ungläubiger Thomas* – «Фома невірний»; *Arche Noah* – «Ноїв ковчег»), світова література (напр., *Leben und leben lassen* – «Живи та дай померти»; *Ein Dolchstoß in die Brust* – «кинжал у серце»; *Wir wollen hier auf Erden schon das Himmelreich errichten* – «Ми в небо

землю перетворимо, земля нам буде раєм», мистецтво (напр., *blick zurück im Zorn* – «озирнись у гніві»; *Auf in den Kampf, Torero!* – «Тореадор, сміливіше!»; *Ach, ich habe sie verloren* – «Любові всі віки покірні»), масова культура та політика (напр., *der Eiserne Vorhang* – «залізна завіса»; *die fünfte Kolonne* – «п'ята колона»; *der kalte Krieg* – «холодна війна»).

При дослідженні крилатих фраз мовознавці не дійшли до єдиної думки стосовно характеру та особливостей крилатих фраз, вивчення їх у системі фразеології чи поза її межами. Але одним із найгостріших і найсуперечливіших є питання співвідношення крилатих висловів і фразеологічної одиниці. При вирішенні цього питання лінгвісти спираються на різні критерії, хоч і відзначають у крилатих висловів і у фразеологізмів схожі ознаки.

Мовознавці сучасності виділяють такі головні критерії крилатих одиниць:

1) відтворюваність (А.Д. Райхштейн, С.Г. Шулежкова, О.Г. Долгополов, Г. Бюхман) [4; 8; 10; 12]. Характеризуючи дану ознаку, Л.П. Дядечко [6, с. 50] зазначає, що для отримання статусу одиниці мови «крилатий вислів має повторюватися, відтворюватися багаторазово, так як одиничне використання будь-якого текстового уривка є явищем мови, іменованим цитатою-ремінісценцією»;

2) сталість (А.Д. Райхштейн, С.Г. Шулежкова, О.Г. Долгополов, Л.П. Дядечко, Г. Бюхман) [4; 6; 8; 10; 12]. У даному випадку йдеться як про сталість компонентного складу і граматичної структури (яка допускає варіативність), так і про незмінність семантики, закріпленої за даним виразом;

3) виразність та афористичність (Л.П. Дядечко, С.І. Ожегов) / образність (Н.С. і М.Г. Ашукіни) [6; 7; 1]. Дана ознака полягає в двоплановості крилатого вислову (що відмінна від семантичної двоплановості фразеологічних одиниць), що може бути представлена як співвідношення ситуації, вираженої в змісті тексту-першоджерела, і ситуації в даному вторинному тексті, тобто перенесення, здійснюване між вихідною і актуальною ситуаціями;

4) відсутність специфічних структур (С.І. Ожегов) [7]. Крилаті одиниці є утвореннями, надзвичайно неоднорідними як в структурному, так і в семантичному відношенні. За своєю синтаксичною структурою це можуть бути словосполучення, прості речення, складні речення та різноманітні синтаксично незавершені фрагменти. Крилатими виразами можуть бути також окремі слова, які виступають в узагальнено-образному значенні.

У світлі вищевикладеного, лінгвістам здається доцільним включати крилаті одиниці у фразеологічний фонд будь-якої мови на підставі наступних критеріїв:

1) можливість виділення загальних для фразеологічних єдностей і крилатих одиниць ознак сталості і відтворюваності, які є основоположними для визначення фразеологічного поєднання. До інших ознак, які є загальними для фразеологізмів і крилатих фраз, слід також віднести нарізно оформленість та виразність [6; 7];

2) нечіткість, відсутність кордонів між крилатими фразами і фразеологічними єдностями (в разі широкої поширеності деяких крилатих

виразів), яка обумовлена втратою інтересу до автора. Такі крилаті вирази, які є у більшості біблеїзмами за походженням, у результаті частого вживаності і стирання інформації про автора починають сприйматися носіями мови як «безіменні фразеологізми» і піддаються вторинній фразеологізації [6; 7].

У ході аналізу виявилось можливим виділити наступні універсальні для різних мов структурні типи крилатих одиниць [12; 17]:

- слово або словосполучення (напр.: *Zankapfel, Apfel der Zwietracht* – «яблуко розбрату»; *ein Wolf im Schafspelz* – «вовк в овечій шкурі»; *das Goldene Zeitalter* – «золотий вік»);

- просте речення (напр., *Freundschaft, das ist eine Seele in zwei Körpern* (Аристотель) – «дружба – це одна душа на дві голови»; *Besser drei Stunden zu früh als eine Minute zu spät* – «краще на три години раніше ніж запізнитися на хвилину» (У. Шекспір));

- складне речення (напр.: *Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner eigenen* (Й.В. фон Гете) – «Хто не знає чужих мов, той нічого не знає про свою»; *Wo euer Schatz ist, da ist auch euer Herz* – «Де скарб ваш, там і серце ваше» (Новий Завіт, від Матвія 6,20);

- цитата з тексту (напр., *Es gibt noch keine Kunst, die innerste Gestalt des Herzens im Gesicht zu lesen.* – William Shakespeare, «Macbeth»); *Es ist nicht genug zu wissen, man muss es auch anwenden, Es ist nicht genug zu wollen, man muss es auch tun.* (J. W. Goethe, «Wilhelm Meisters Wanderjahre»).

Головною особливістю семантики крилатих виразів є наявність у їхній семантичній структурі основного і додаткового змісту [6, с. 62]. Під основним змістом розуміється значення крилатого виразу, що впливає з його лексичного наповнення і граматичної структури, тобто основний зміст складається зі значень словесних компонентів та структурного значення. На основний накладається додатковий зміст крилатого виразу, що може полягати в наявності авторських асоціативних зв'язків або якого-небудь переосмисленого, узагальнено-метафоричного значення, і, таким чином, загальне значення крилатого виразу складається з аплікації основного і додаткового значень.

У семантичному відношенні крилаті вислови характеризуються різним ступенем переосмислення їх компонентного складу. В одних крилатих висловах кожен компонент зберігає свою індивідуальну семантику: *Was nicht verboten ist, ist erlaubt* – «Що не заборонено, то дозволено» (Ф. Шиллер) [17]. Інші зазнали часткового або повного метафоричного зсуву. Напр., крилата фраза з трагедії Гете «Фауст» *«Das also war des Pudels Kern!»* – «Так ось хто в пуделі сидів!», вимовлена Фаустом після перетворення чорного пуделя в Мефістофеля, вживається нині в узагальнено-метафоричному значенні «Так от що тут криється!; Ось в чому суть справи!» [11, с. 384; 17].

Нарешті, деякі крилаті вислови настільки вкоренилися в тій чи іншій мові, що втратили свої жанрові особливості, свій «цитатний» характер і вживаються поряд з іншими фразеологічними одиницями без асоціації з контекстом – джерелом (автором), напр., *sich wie ein roter Faden durch etwas ziehen* – «проходити червоною нит-

кою через що-небудь» (з роману Гете «Родинні натюри»), *das Auge des Gesetzes* – «жарт. око закону, тобто поліція» (з «Пісні про дзвін» Ф. Шиллера). Інші крилаті вислови можуть розвивати узагальнено-переносне значення і при збереженні ними авторських асоціацій, напр., назва балади Ф. Шиллера *«Die Kraniche des Ibykus»* («Івікові журавлі»), що стало символом помсти, відплати [17]. У зв'язку з подібною неоднорідністю крилатих одиниць їх лінгвістичне вивчення досить складне.

Важливе місце у вивченні крилатих одиниць посідає дослідження модифікації. У нашій статті аналіз модифікацій було зроблено на основі прикладів заголовків та текстів з німецької преси. Індивідуальна авторська модифікація крилатого виразу здійснюється з метою досягнення експресивності, а також для створення стилістичних ефектів гумористичного або сатиричного характеру; служить або для посилення семантики вихідної одиниці, додання їй більшої виразності, оживляючи образ, який лежить в основі обороту, або, найчастіше, для конкретизації семантики у зв'язку з певним контекстом (ситуацією). Підтвердженням вищесказаного слугують слова Ш. Баллі, який писав, що «порушення звичних форм мови посередньо слугують експресивності вже одним тим, що вносять у мовлення різноманітність. Не існує нічого більш одноманітного, ніж повторення одних і тих самих форм» [2, с. 394].

Заголовок книги Э.М. Ремарка *«Im Westen nichts Neues»* («На Західному фронті без змін»), що набув статусу крилатого вислову, багаторазово використовується в пресі не тільки в оригінальному вигляді, але й в модифікованому, напр., у онлайн-виданні «Deutsche Welle»: *«Im Osten nichts Neues»* [15, 31.01.13]: *Abriss statt Aufbau: Ostdeutschland steht mehr als zwanzig Jahre nach der Wende noch immer vor großen bevölkerungspolitischen Problemen. Einige Großstädte boomen – die ländlichen Regionen leiden.*

У статті *«Nichts Neues im Kopf?»* [16, 03.12.15] мова йде про старіння головного мозку і про розвиток в ньому нових нервових клітин. Заголовок набуває експресивно-емоційної наповненості завдяки гумористичному відтінку цієї модифікації: *Nichts Neues im Kopf? Forscher streiten, ob auch bei Erwachsenen noch Nervenzellen sprießen. Rund 200 Spitzenforscher aus der ganzen Welt wollen Anfang Mai in Dresden über ein Phänomen sprechen, das Hoffnung macht: Bis ins hohe Alter können im Gehirn neue Nervenzellen entstehen. Und diese Vermehrung, die adulte Neurogenese, kann man durch körperliche Aktivität ankurbeln.*

Зазнає авторських модифікацій у заголовках статей й крилатий вислів французького філософа Декарта *«Ich denke, also bin ich»*: *Ich maile – also bin ich. Die Erreichbarkeit per Handy, Blackberry und E-Mail wird zunehmend zum Selbstzweck. Ein Plädoyer für das Abschalten* [16, 29.12.09].

Авторську модифікацію крилатого вислову знаходимо у статті про мандрі туристів у пустелі Гобі. У ній зустрічається фраза, яка є стилістичним варіантом першого рядка відомої балади І.В. фон Гете «Лісовий цар» *«Wer reitet so spät durch Nacht und Wind...»* – *Wer brüllt so laut durch Sand und Wind?* [16, 06.08.15]. Завдяки вживанню цієї модифікованої одиниці ми розу-

міємо зневажливе ставлення автора статті до недоволених туристів.

Висновки і пропозиції. Отже, крилаті одиниці німецької мови, які зберігають свій основний фонд, можна віднести до тієї частини словникового складу, що має своєрідне національне забарвлення. Знання особливостей крилатих висловів допомагає належним чином оцінити і більш повно зрозуміти ті контексти, в яких вони вживаються. Модифіко-

вані крилаті вислови слугують для посилення семантики вихідної одиниці або додання їй більшої виразності у пресі та публіцистиці Німеччини.

Перспективою подальшого вивчення крилатих одиниць вбачаємо контрастивне дослідження крилатих висловів у німецькій, англійській та українській мовах; багатоаспектне дослідження функціонування крилатих одиниць з урахуванням останніх здобутків у мовознавстві.

Список літератури:

1. Ашукин Н.С. Крылатые слова. Литературные цитаты, образные выражения / Н.С. Ашукин. – М.: Эдиториал УРСС, 1987. – 125 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы фразеологии языка : пер. с фр. / Балли Ш. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 416 с.
3. Брацун О.І. Поняття «крилатий вислів» та його метамовна інтерпретація / О.І. Брацун // Вісник Запорізького національного ун-ту. – 2012. – 1. – С. 87-91.
4. Долгополов О.В. Формирование фондов крылатых единиц русского и немецкого языков (сопоставительный анализ) : автореферат дис. канд. филол. наук / О.В. Долгополов. – Волгоград, 2004. – 26 с.
5. Дубчук М.Я. Крилаті вислови, як об'єкт дослідження, та особливості трактування концепту «щастя» в крилатих одиницях латинської мови / М.Я. Дубчук // Наукові записки. Серія «Філологічна». Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість / Національний університет «Острозька академія» – Острог, 2010. – № 13. – С. 110-115.
6. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность: моногр. / Л.П. Дядечко. – К.: Нац. ун-т им. Т.Шевченко, 2002. – 293 с.
7. Ожегов С.И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) // Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М.: Высш. шк., 1974. – С. 182-219.
8. Райхштейн А.Д. Немецкие устойчивые фразы и устойчивые предикативные единицы / А.Д. Райхштейн. – Ленинград: Просвещение, 1971. – 184 с.
9. Солдатова С.М. Крилаті вислови у фразеологічній системі сучасної німецької мови / С. М. Солдатова // Мова і культура. – 2011. – Вип. 14, т. 7. – С. 144-147.
10. Шулежкова С.Г. Крылатые выражения русского языка: их источники и развитие / С.Г. Шулежкова. – М.: Азбуковник, 2001. – 288 с.

Список лексико- та фразеографічних джерел:

11. Гаврись В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник / В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – У 2-х томах. – К.: Рад. школа, 1981. – 903 с.
12. Buchmann G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes / G. Buchmann. – Hamburg: Deutscher Bucherbund, 1964. – 990 s.
13. Duden [Die elektronische Ressource]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.duden.de>.
14. Weise M.H. 365 Tage und Erfolg: Texte und Zitatauswahl / Michael H. Weise. – München: 2003 ars Edition GmbH, 2003. – 366 s.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

15. Top-Thema [Die elektronische Ressource] // Deutsche Welle. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/de/im-osten-nichts-neues/a-3942638>.
16. Zeit [Die elektronische Ressource]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zeit.de/index>.
17. Zitate online [Die elektronische Ressource]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.zitate-online.de>.

Ковбасюк Л.А., Ревенко Е.С.

Херсонский государственный университет

КРЫЛАТЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ: СТРУКТУРНЫЙ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Аннотация

Статья посвящена изучению лингвистической природы крылатых выражений. Исследование было проведено на материале немецких лексикографических источников, современных немецкоязычных периодических и Интернет-изданий. В статье рассмотрены основные источники происхождения крылатых выражений. Проанализированы структурные и семантические особенности крылатых единиц. Определены экспрессивные возможности модифицированных крылатых выражений.

Ключевые слова: крылатое выражение, структура, семантика, модификация, немецкий язык.

Kovbasyuk L.A., Revenko Y.S.

Kherson State University

WINGED WORDS IN GERMAN: STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPECTS

Summary

The article deals with winged words in German. The dissertation applies the units from lexicography, news papers and Internet editions. The article has a close look at the main sources of origin. The semantic and structure of winged words are investigated. Expressions of modified winged words are analyzed.

Keywords: winged words, structure, semantic, modification, German.